

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA O'QUVCHILARNING LUG'ATINI BOYITISHNING NAZARIY-AMALIY ASOSLARI

Isaqov Zokirjon Soliyevich

Qo'qon DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi. isaqovzokirjon1@gmail.com

Komilova Masturaxon Tohirjon qizi

"Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi
BT-02/2024 guruh iqtidorli talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning lug'atini boyitishning nazariy va amaliy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tilshunoslik va pedagogika fanidagi qarashlar, shuningdek, 1–4-sinf o'qish darsliklari asosida lug'atni kengaytirish yo'llari yoritildi. Matn ustida ishlash, ko'rgazmali vositalardan foydalanish, o'yin texnologiyalari, tabaqalashtirilgan topshiriqlar va nutqiy mashqlar lug'atni boyitishning samarali metodlari sifatida asoslab berildi.

Kalit so'zlar: lug'at boyligi, o'qish darsi, metodika, amaliy topshiriq, til o'rganish, boshlang'ich ta'lim.

Аннотация. В статье научно проанализированы теоретические и практические основы обогащения словарного запаса учащихся начальных классов на уроках чтения. Теоретические основы отражают место словарного запаса в лингвистике и педагогике, а практические основы основаны на материалах учебников. Работа с текстом, использование наглядных пособий, игровые технологии, дифференцированные задания и речевые упражнения рассматриваются как эффективные методы.

Ключевые слова: словарь, урок чтения, теория, практика, методика, речевые упражнения.

Annotation. This article scientifically analyzes the theoretical and practical foundations of enriching vocabulary in primary school reading lessons. The theoretical part discusses the role of vocabulary in linguistics and pedagogy, while the practical part is based on textbook materials. Working with texts, using visual aids, game technologies, differentiated tasks, and speech exercises are examined as effective methods for vocabulary enrichment.

Keywords: vocabulary, reading lesson, theory, practice, methodology, word stock, primary education.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarning nutqiy rivojlanishida lug'at boyligi alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, o'qish darslari o'quvchilarni yangi so'zlar bilan tanishtirish, ularning ma'nosini anglatish va nutqda qo'llash imkonini beradi. Lug'at boyligining ortishi o'quvchilarning tafakkurini kengaytiradi, mustaqil fikrlash va mulohaza yuritish ko'nikmalarini shakllantiradi, shu sababli lug'atni boyitishning nazariy-amaliy asoslarini tahlil qilish bugungi kunda dolzarbdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘atini boyitish masalasi ta‘lim metodikasida doimo markaziy o‘rin tutib kelgan, chunki so‘z boyligi o‘quvchining nafaqat tilni egallash, balki atrofdagi borliqni anglash, fikrni to‘g‘ri bayon etish va ijtimoiy muloqotga kirishish salohiyatini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Lug‘at boyitish ishlari o‘qish darslarining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi, chunki o‘qish jarayoni matn asosida so‘zning ma‘no doirasini kengaytirish, yangi so‘zlarni idrok etish va ularni faol nutqda qo‘llay bilish imkonini yaratadi[1;56].

Lug‘atni boyitishning nazariy asoslari tilshunoslik, psixolingvistika va metodika fanlarining tutash nuqtasida shakllanadi: tilshunoslar lug‘atni tildagi barcha so‘zlarning jamlanmasi deb bilsalar, psixolingvistlar uni shaxsning idrok, xotira va fikrlash jarayonlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ruhiy tizim sifatida talqin etadilar. Demak, lug‘atni boyitish jarayoni shunchaki so‘z o‘rganish emas, balki bolaning tafakkurini rivojlantirish, idrokni kengaytirish va nutqni faollashtirish demakdir.

Lug‘atni boyitishning ilmiy asoslari. Lug‘at boyitish jarayonida o‘quvchining yosh psixologiyasi, idrok darajasi, e‘tibor hajmi va xotira xususiyatlari hisobga olinadi. 7–10 yoshli bolalarda konkret-obrazli fikrlash ustun bo‘ladi, shuning uchun so‘zlarni o‘rgatishda ko‘rgazmalilik, misollar, predmetli tasvirlar va harakatli o‘yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi[2;89].

Ona tili darslarida lug‘atni boyitishning nazariy asosini quyidagi tamoyillar tashkil etadi:

Izchillik tamoyili — yangi so‘zlar o‘quvchining avvalgi bilimlariga tayangan holda, asta-sekinlik bilan o‘rgatiladi;

Faollik tamoyili — o‘quvchi yangi so‘zni faol nutqda qo‘llashi uchun imkoniyat yaratiladi;

Ma‘nolilik tamoyili — o‘rgatilayotgan har bir so‘z mazmunan anglatilgan tushuncha bilan bog‘lanadi;

Amaliyotga yo‘naltirilganlik — yangi so‘zlar real hayotiy vaziyatlarda ishlatiladi;

Integrativlik tamoyili — lug‘at boyitish boshqa fanlar (tabiat, tarix, san‘at) bilan bog‘lanib boradi.

Tilshunos olimlardan G‘.Abdurahmonov, Sh.Rahmatullayev, M.To‘xtaxo‘jayevalarning tadqiqotlarida lug‘atning semantik tizimini shakllantirish jarayonida o‘quvchining idrok faoliyati, esda saqlash mexanizmlari, kontekst orqali ma‘no hosil qilish omillari keng tahlil etilgan. Bu g‘oyalar bugungi boshlang‘ich ta‘lim metodikasida ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Lug‘atni boyitishning amaliy yo‘llari. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida lug‘atni boyitish quyidagi metodik usullar orqali amalga oshiriladi:

1. Matn asosida lug‘at ustida ishlash – o‘qituvchi matndan o‘quvchilarga notanish so‘zlarni ajratadi, ularning ma‘nosini izohlaydi, so‘ngra bu so‘zlar bilan yangi gaplar tuzdiradi. Masalan: “Mehnat” so‘zi bilan “mehnatsevar”, “mehnatkash”, “Mehnat qilib topilgan narsa” kabi yangi iboralar yaratiladi.

2. Sinonim va antonimlar ustida ishlash – bu usul o‘quvchilarda ma‘no tafovutini anglash, fikrni aniqroq ifodalash ko‘nikmasini shakllantiradi. Masalan:

“katta – kichik”, “shirin – achchiq”, “xursand – g‘amgin” juftliklari orqali so‘zlarning his-tuyg‘u ma’nosiga e’tibor qaratiladi.

3. Ko‘rgazmali vositalardan foydalanish – rasm, predmetli kartochkalar, videomateriallar bolalarning idrokini kuchaytiradi. Ayniqsa, yangi so‘zlarni tasvir orqali o‘rganish ularning xotirasida uzoqroq saqlanadi.

4. O‘yin texnologiyalari asosida lug‘at boyitish – “Top so‘zni!”, “Sinonim zanjiri”, “Rasmni nomla”, “So‘z piramidasi” kabi o‘yinlar o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. O‘yin elementlari o‘quvchining hissiy holatini ijobiy o‘zgartiradi va lug‘at o‘zlashtirishni tabiiy holga keltiradi.

5. Raqamli vositalar yordamida lug‘at ustida ishlash – “Wordwall”, “Quizizz”, “LearningApps”, “Baamboozle” kabi interfaol platformalar orqali o‘quvchilarning so‘z boyligi mustahkamlanadi. Masalan, “To‘g‘ri so‘zni toping” yoki “So‘zlardan gap tuzing” kabi onlayn mashqlar o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshiradi.

6. Kontekst asosida o‘rganish – yangi so‘zlarni matn doirasida o‘rganish orqali ularning semantik bog‘lanishlari tushuntiriladi. Bu usul o‘quvchining so‘z ma’nosini amaliyotda to‘g‘ri qo‘llashiga yordam beradi[3;85].

Chet el tajribasida lug‘atni boyitish. Rivojlangan davlatlar tajribasi ham lug‘atni boyitish jarayonida o‘yin, texnologiya va kontekstual yondashuvni markazga qo‘yadi. Masalan, Finlyandiya ta’lim tizimida bolalar interfaol o‘yinlar orqali yangi so‘zlarni o‘rganadi; Yaponiyada esa so‘zlar multimediya dasturlari yordamida kontekst asosida mustahkamlanadi. Rossiya va Janubiy Koreyada esa bolalarning faol so‘z boyligini aniqlash uchun test tizimlari ishlab chiqilgan[4;88]. Ushbu tajribalarni o‘zbek ta’lim amaliyotiga tatbiq etish lug‘atni boyitish sifatini oshiradi.

O‘quvchilarning faol lug‘atini shakllantirishda metodik yondashuvlar. O‘qituvchi lug‘at ustida ishlashda quyidagi bosqichma-bosqich ish tizimiga amal qilishi maqsadga muvofiqdir:

- 1-bosqich: yangi so‘zlarni aniqlash va izohlash;
- 2-bosqich: so‘zlarni talaffuz qilish va yozish;
- 3-bosqich: yangi so‘zlardan foydalanib gap tuzish;
- 4-bosqich: so‘zlarni nutqda faol qo‘llash.

Shuningdek, lug‘atni boyitishda tabaqalashtirish prinsipi muhim rol o‘ynaydi. Har bir o‘quvchining nutqiy darajasiga mos so‘zlar tanlanib, bosqichma-bosqich murakkablashtiriladi. Bu o‘quvchilarning o‘z imkoniyatidan kelib chiqib muvaffaqiyatga erishishiga imkon beradi.

Lug‘atni boyitishning metodik muammolari va istiqbollari. Bugungi ta’lim amaliyotida lug‘atni boyitish jarayonida bir qator muammolar mavjud:

- darsliklarda so‘z izohi va sinonim-antonym ishlari yetarli emas;
- o‘qituvchilar raqamli vositalardan to‘liq foydalana olmaydi;
- o‘quvchilarda faol nutq bilan bog‘liq mashqlar kam qo‘llanadi.

Kelgusida ushbu muammolarni hal etish uchun:

- lug‘at boyitishga yo‘naltirilgan elektron resurslar bazasini yaratish;
- har bir mavzu uchun o‘yinli topshiriqlar to‘plamini ishlab chiqish;
- o‘quvchilarning lug‘at darajasini aniqlovchi test tizimlarini joriy etish zarur.

Natijaviylikka yo‘naltirilgan yondashuv. Lug‘atni boyitishning samaradorligi o‘quvchilarning faol so‘z boyligi bilan belgilanadi. Bu o‘lchov quyidagi ko‘rsatkichlar asosida aniqlanadi:

- o‘quvchi darsda o‘rgangan so‘zlarni og‘zaki va yozma nutqda qo‘llay olishi;
- yangi so‘zlar yordamida o‘z fikrini mustaqil bayon etishi;
- sinonim, antonim, omonim, frazeologik birliklardan to‘g‘ri foydalanishi;
- o‘rganilgan so‘zlarni turli kontekstlarda moslashtira bilishi.

Bu mezonlar asosida lug‘at boyitish jarayonini baholash imkoniyati paydo bo‘ladi, natijada dars jarayoni aniq maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2008. – 256 b.
2. Yo‘ldoshev J. Ta‘lim metodikasi asoslari. – Toshkent, 2016. – 128 b.
3. Shodmonov E. Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi. – Toshkent, 2020. – 252 b.
4. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom. – ASCD, 2014. – 324 p.